

13 Ιουνίου 2022

Πώς απεικονίζεται το Άγιο Πνεύμα στην Ορθόδοξη Εικονογραφία;

Πολιτισμός / Αγιογραφία

Μαρία Τοτού, πρεσβυτέρα - αγιογράφος

ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΠΝΕΥΜΑ ΣΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ

“Η ΦΙΛΟΞΕΝΙΑ ΤΟΥ ΑΒΡΑΑΜ” –Αίθουσα Δεξιώσεων Ι.Ν. Αγίου Δημητρίου Βαρικού Φλώρινας, έργο πρεσβ. Μαρίας Τοτού, 2008

«Καί εἰς τό Πνεῦμα τό Ἅγιον, τό κύριον,
τό ζωοποιόν, τό ἐκ τοῦ Πατρός ἐκπορευόμενον,
τό σύν Πατρί καί Υἱῷ συμπροσκυνούμενον
καί συνδοξαζόμενον, τό λαλήσαν διά τῶν προφητῶν».

«Τό Ἅγιον Πνεῦμα, τό τρίτο πρόσωπο τῆς Ἁγίας Τριάδος, εἰκονίζεται στήν ὀρθόδοξη εἰκονογραφία μόνο ὑποστατικῶς, δηλ. ὡς ἐκπορευόμενο ἀπό τόν Πατέρα ὄχι ὁμως οὐσιαστικῶς δηλ. μέ τά ἄλλα δύο πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος, τόν Πατέρα καί τόν Υἱό.»¹

Οι κυριότερες ἀπό τις ἀπεικονίσεις αὐτές εἶναι:

- στην Βάπτισμα του Ἰησοῦ «ἐν εἶδει περιστερᾶς» (ὡς περιστέρα μέσα σε μια

ακτίνα που κατεβαίνει στο κεφάλι του Ιησού)

"Η Βάπτισις"- Ι.Ν. Αγίου Δημητρίου Ασπροκκλησιάς Καστοριάς, πρεσβ. Μαρίας Τοτού, 2012

- στον Ευαγγελισμό, επίσης ως περιστέρα, σε φωτεινή ακτίνα που κατεβαίνει προς την Θεοτόκο από τον ουρανό

"Ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου" Παρεκκλήσι Ι.Ν. Αγίου Γεωργίου Νέας Ζούζουλης Καστοριάς, πρεσβ. Μαρίας Τοτού, 2009

- στην Μεταμόρφωση, παριστάνεται ως «φωτεινή νεφέλη»²

“Η Μεταμόρφωσις”, Ι.Ν. Κοιμήσεως της Θεοτόκου, Λαχανόκηπους Καστοριάς, πρεσβ. Μαρίας Τοτού, 2015

- στην Πεντηκοστή με τη μορφή πυρίνων γλωσσών

“Η Πεκτηκοστή”, Ι.Ν. Αγίου Δημητρίου, Ασπροκκλησιάς, Καστοριάς, πρεσβ. Μαρίας Τοτού, 2011

- στην Ετοιμασία του Θρόνου

“Ἡ Ἐτοιμασία τοῦ Θρόνου”- Μητρόπολη τοῦ Μυστρά (1270-1285)

- σὴν εἰκόνα τῶν Ἀγίων Οἰκουμενικῶν Συνόδων.³

Σύγχρονη φορητή εικόνα

Η εικονογραφική σύνθεση που απεικονίζει τον Πατέρα ως γέροντα, τον Υιο ως νεαρό άνδρα και το Άγιο Πνεύμα ως περιστέρι, δεν αποτελεί ορθόδοξη απεικόνιση αλλά πρόκειται για δυτική επιρροή. Η εικόνα αυτήν άρχισε να κάνει

έντονη την εμφάνιση της στην Ορθόδοξη Εκκλησία κυρίως κατά τους μεταβυζαντινούς χρόνους.⁴

Ο Ι. Βράνος χαρακτηρίζει αυτήν την εικόνα, «απαράδεκτη» με την επισήμανση ότι «Διδάσκει τον λαόν μας μια αλλόκοτη θεολογία, μάλλον δε αίρεση».⁵

Ο Διονύσιος εκ Φουρνά, που θεωρήθηκε ένας από τους σημαντικότερους θεωρητικούς της μεταβυζαντινής τέχνης και αντιτάχθηκε στις δυτικές επιρροές, στο βιβλίο του, *Ερμηνεία της ζωγραφικής Τέχνης*, δίνει οδηγίες για τις επιγραφές στην δυτικότροπη απεικόνιση της Αγίας Τριάδος.⁶ Ακόμα και ο Φώτης Κόντογλου, υπέρμαχος της βυζαντινής αγιογραφίας, έχει αγιογραφήσει την εικόνα της δυτικής Αγίας Τριάδος, χρησιμοποιώντας την βυζαντινή τεχνοτροπία.⁷

Φορητή εικόνα από τον Ι.Ναό Αγ. Αικατερίνης Κήπων Ζακύνθου

Η απεικόνιση αυτή, παρόλο που πολλές φορές γίνεται με την βυζαντινή τεχνοτροπία, δεν αποτελεί ορθή απεικόνιση του δόγματος της Τριαδικότητας καθώς δεν παρουσιάζει όλους τους δογματικούς όρους του.⁸ Η διαφορά ηλικίας καταργεί το ομόχρονο, το συνάναρχο και το συναϊδιο και μας παραπέμπει στον Αρειανισμό. Το ομόδοξο και ισότιμο επίσης καταργείται, καθώς άλλη δόξα έχει ο

γέρων Πατήρ, άλλη ο νεαρός Χριστός και άλλη το πτηνό που συμβολίζει το Άγιο Πνεύμα αλλά και ως προς την ουσία καταργείται το ομοούσιον καθώς άλλη είναι η ανθρώπινη ουσία και άλλη του πτηνού ως περισσότερά. Όπως σημειώνει και ο Απ. Πάυλος «ού πᾶσα σὰρξ ἡ αὐτὴ σὰρξ, ἀλλὰ ἄλλη μὲν ἀνθρώπων, ἄλλη δὲ σὰρξ κτηνῶν, ἄλλη δὲ ἰχθύων, ἄλλη δὲ πετεινῶν» (Α΄ Κορινθ. ΙΕ΄, 39).

Ο εικονογραφικός αυτός τύπος βασίζεται στην δυτική εικόνα που απεικονίζει την διδασκαλία της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας του Filioque.⁹

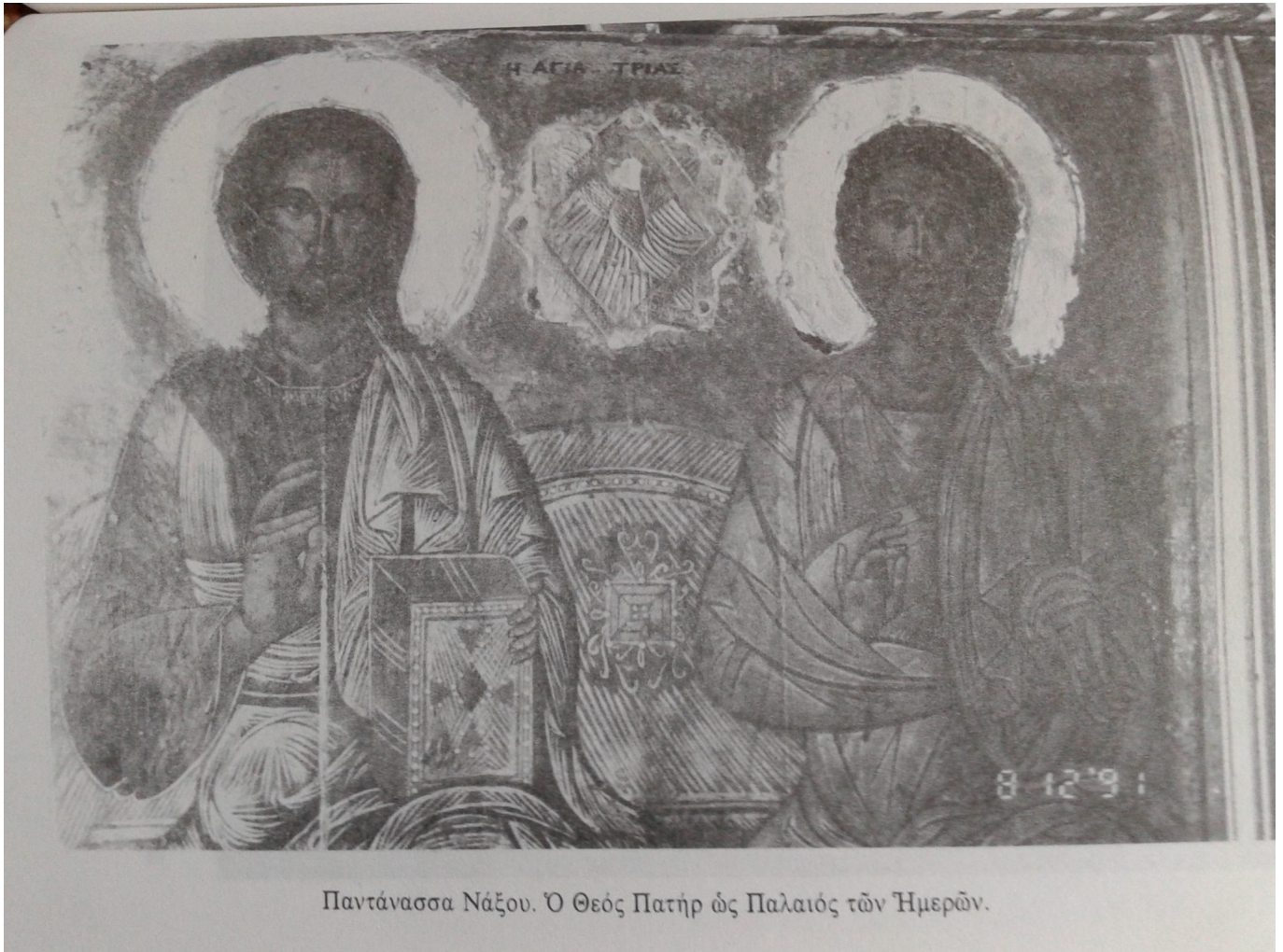
Χαρακτηριστική απεικόνιση του “Filioque”, Τμήμα εικόνας, Μουσείο Λούβρου, 15^{ος} αι.

Η γέννηση και η ανάπτυξη του Filioque υπήρξε μία από τις βασικότερες αιτίες του σχίσματος μεταξύ της Ανατολικής και Δυτικής Εκκλησίας και έχει ως βάση τη σύγχυση Θεολογίας και Οικονομίας, συγχέοντας την αϊδια εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος και την οικονομική αποστολή του στον κόσμο. (βλ. Μαρτζέλου Γεωργίου, Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου Με θέμα Το Άγιο Πνεύμα, 11-14 Νοεμβρίου 1991), *Οι Απαρχές και οι προϋποθέσεις του Filioque...*, Ιερά Μητρόπολη Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 383—406 και Αρχιμ. Ευθυμίου Ελευθεριάδου, , Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου Με θέμα Το Άγιο Πνεύμα, 11-14 Νοεμβρίου 1991), *Η Περί του Αγίου Πνεύματος Διδασκαλία του Αγ. Κυρίλλου Κατηχητού και Επισκόπου Ιεροσολύμων*, σελ. 185-187)

Ο δυτικός εικονογραφικός τύπος της Αγίας Τριάδος που βασίζεται στο

Filioque απαντάται με ποικίλες παραλλαγές σε όλη την Ελλάδα: ενδεικτικά θα αναφερθούμε σε δύο χαρακτηριστικές περιπτώσεις:

A) στην εικόνα τέμπλου του δεξιού κλίτους μεταβυζαντινής περιόδου στην Παντάνασσα της Νάξου, όπου απεικονίζονται με βυζαντινή τεχνοτροπία ο Πατέρας με την μορφή του Υιού σε μεγαλύτερη ηλικία, ο Υιός και το άγιο Πνεύμα ως περιστέρα.

(πηγή φωτογραφίας από το βιβλίο Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου Με Θέμα Το Άγιον Πνεύμα, Ιερά Μητρόπολις Θεσσαλονίκης, 1992)

B) Και σε τοιχογραφία του εσωνάρθηκα του ναού της Παναγίας Κουμπελίδικης¹⁰ στην Καστοριά, όπου απεικονίζεται ο Πατέρας ως Παλαιός των Ημερών έχοντας στην αγκαλιά του τον Υιό που με τη σειρά Του κρατάει σε μετάλλιο το Άγιο Πνεύμα με τη μορφή περιστεριού.¹¹

Τοιχογραφία από την εγκάρσια καμάρα του εσωνάρθηκα στην Παναγία Κουμπελιδική της Καστορίας, 13^{ος} αι.

Βέβαια με την διάδοση της δυτικότερης εικόνας της Αγίας Τριάδος, πολύ συχνά μπορεί να την συναντήσουμε σε κάποιον ναό και σύμφωνα με την άποψη του Ι. Βράνου, ας μη διστάσουμε να την ασπαστούμε, αλλά να έχουμε στο μυαλό μας ότι ασπαζόμαστε τρεις χωριστές εικόνες.¹²

Ο Κόντογλου παρόλο που αγιογράφησε την δυτικότερη εικόνα της Αγίας Τριάδος (εικόνα τέμπλου στο καθολικό της μονής του Αγίου Διονυσίου του έν Όλύμπω στην Πιερία),¹³ στο βιβλίο του «Έκφρασις» προτείνει ως βυζαντινό εικονογραφικό τύπο της Αγίας Τριάδος την παράσταση της «Φιλοξενίας του Αβραάμ». Πηγή της οποίας αποτελεί η Παλαιά Διαθήκη, Γένεσις (ιη΄, 1).¹⁴

Η «Φιλοξενία του Αβραάμ» αποτελεί τον μόνο εικονογραφικό τύπο που απεικονίζει συμβολικά την Αγία Τριάδα στην ορθόδοξη εικονογράφηση.¹⁵ Παρουσιάζει όλους τους όρους του δόγματος της Τριαδικότητας: το ομοούσιον, το ομόδοξον και το ομόχρονον. Επίσης εμπεριέχει την αλληλοεμπεριχώρηση ή περιχώρηση. Απεικονίζει την Τριαδικότητα (τις τρεις υποστάσεις) της Ουσίας και τη Μοναδικότητα (το ενιαίο της Ουσίας) των τριών υποστάσεων. Επίσης στηρίζεται σε ιστορικό γεγονός όπως μαρτυρείται στην Αγία Γραφή. Έτσι στην παράσταση απεικονίζονται ο Αβραάμ και η Σάρρα, η σκηνή, η δρυς Μαμβρή και η τράπεζα με τα φαγητά και η εικόνα εκτός από συμβολική γίνεται και διδακτική, αληθινή.¹⁶ Οι τρεις Άγγελοι (ομοούσιον) εικονίζονται σαν τρεις νεαροί άνδρες της ίδιας ηλικίας (συνάνανρχον, ομόχρονον, συναΐδιον). Κρατούν και οι τρεις σκήπτρα, σημείο εξουσίας και συνήθως ευλογούν όλοι και όχι μόνο ο ένας (ισότιμον ή ομότιμον).

Η θέση της παράστασης αυτής στον εικονογραφικό κύκλο του ναού είναι στο εσωτερικό της κόγχης του Διακονικού. Στην ίδια θέση, αντί αυτής, μπορεί να αγιογραφηθεί η παράσταση των Τριών Παίδων έν τή καμινω¹⁷ την οποία προτείνει ο Ιωάννης Χατζηφώτης στην εισήγησή του στο ΙΒ΄ Θεολογικό Συνέδριο με θέμα το Άγιον Πνεύμα επίσης ως συμβολική παράσταση της Αγίας Τριάδος.¹⁸

Οί Τρεῖς Παῖδες ἐν Καμίνῳ. Παράσταση σέ ψαλτήριο τοῦ 11ου αἰ. (Μουσεῖο Μπενάκη). Συμβολίζει τήν Ἁγία Τριάδα.

(πηγή φωτογραφίας από το βιβλίο Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου Με Θέμα Το

Άγιον Πνεύμα, Ιερά Μητρόπολις Θεσσαλονίκης, 1992)

Η πατερική ερμηνεία της φιλοξενίας του Αβραάμ ως συμβολισμού της Αγίας Τριάδος ενέπνευσε πολλά τροπάρια της Εκκλησίας μας, όπως το τροπάριο της Κυριακής του Παραλύτου που παρουσιάζει τον συμβολισμό αυτόν: “Μέτοικος ὑπάρχων ὁ Ἄβραάμ, κατηξιώθη τυπικῶς ὑποδέξασθαι, ἐνικόν μὲν Κύριον ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν, ὑπερούσιον, ἀνδρिकाῖς δέ μορφώσεσιν” (Κανὼν Μεσονυκτικοῦ, ᾠδή στ’).

Ἐκ τῶν παραπάνω ἐκτεθέντων συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ παράσταση «Ἡ Φιλοξενία τοῦ Αβραάμ» ἀποτελεῖ τὴν σωστὴ ἀπεικόνιση τῆς Αγίας Τριάδος καὶ πηγὴ αὐτῆς εἶναι ἡ Παλαιὰ Διαθήκη.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καὶ ἡ ἀπόψη τοῦ Ι. Βράνου, ποὺ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν εἰκόνα τῆς Φιλοξενίας τοῦ Αβραάμ, χρησιμοποιώντας ὡς πηγὴ τὴν Καινὴ Διαθήκη, προτείνει τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ ὡς ἀρτία εἰκόνα ἀπεικόνισης τῆς Αγίας Τριάδος, παραθέτοντας καὶ τὸ σχετικὸ χωρίον ἀπὸ τὸ κατὰ Ἰωάννη Εὐαγγέλιον: «Κύριε, δεῖξον ἡμῖν τὸν πατέρα καὶ ἀρκεῖ ἡμῖν.» (Ἰω. 14΄, 8) καὶ ἡ ἀπάντηση τοῦ Κυρίου στο αἶτημα τοῦ Φιλίππου «Τοσοῦτον χρόνον μεθ’ ὑμῶν εἰμι, καὶ οὐκ ἔγνωκάς με,

Φίλιππε; ὁ ἑωρακῶς ἐμὲ ἑώρακε τὸν πατέρα· καὶ πῶς σὺ λέγεις, δεῖξον ἡμῖν τὸν πατέρα; (Ιω. ιδ´, 9)».¹⁹

Στην άποψη αυτή του Ι. Βράνου προσωπικά διατηρούμε τις επιφυλάξεις μας καθ' όσον η εικόνα αυτή έχει ήδη τον συμβολικό χαρακτήρα, αυτόν της Ενσαρκώσεως του Θεού Λόγου και δεν μας παρουσιάζει οπτικά τα τρία πρόσωπα της Αγίας Τριάδος.

1 Χατζηφώτη Ιωάννου Μ, *Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου Με Θέμα ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΠΝΕΥΜΑ, Το Άγιον Πνεύμα στη μεταβυζαντινή και τη λαϊκή τέχνη, (11-14 Νοεμβρίου 1991)*, Ιερά Μητρόπολη Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 630, πρβλ. Προβατάκη Θωμά: «Το Άγιον Πνεύμα εις την Ορθόδοξον ζωγραφικήν», Θεσσαλονίκη 1971

2 Χατζηφώτη Ιωάννου Μ, *ο.π.*, σελ. 631

3 Χατζηφώτη Ιωάννου Μ, *ο.π.*, σελ. 629-631

4 Χατζηφώτη Ιωάννου Μ, *ο.π.*, σελ. 629

5 Βράνου Ιωάννου-Χαριλάου, *Η Θεωρία Της Ζωγραφικής Τέχνης*, Εκδόσεις Πουρναρά 1992, Θεσσαλονίκη, σελ. 201, 210

6 Χατζηφώτη Ιωάννου Μ, *ο.π.*, σελ. 631, Βλ. Διονυσίου του εκ Φουρνά:Ερμηνεία της Ζωγραφικής Τέχνης, υπό Α.Παπαδοπούλου-Κεραμέως, εν Πετρούπολει 1909, σσ.171-173

7 Χατζηφώτη Ιωάννου Μ, *ο.π.*, σελ. σελ. 632

8 Βράνου Ιωάννου-Χαριλάου, *ο.π.*, σελ. 197

9 Χατζηφώτη Ιωάννου Μ, *ο.π.*, σελ. 629

10 Πελεκανίδης Στυλιανός, Χατζηδάκης Μανόλης, *Βυζαντινή Τέχνη στην Ελλάδα*, Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 992, σελ. 84-91

11 Χατζηφώτη Ιωάννου Μ, *ο.π.*, σελ. 633-634

12 Βράνου Ιωάννου-Χαριλάου, *ο.π.*, σελ. 210

13 Βλ. Ι.Μ. Χατζηφώτη: Δέντρο αγλαόκαρπο-Νέα Μελετήματα για τη ζωή και το έργο του Φώτη Κόντογλου, εκδ. Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1987, σελ. 110-111

14 Κόντογλου Φώτιος, *Εκφρασις , Τόμος Α*, εκδόσεις Παπαδημητρίου, Αθήνα 2000, σελ. 147

15 Χατζηφώτη Ιωάννου Μ, *Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου Με θέμα ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΠΝΕΥΜΑ*, ο.π., σελ. 630

16 Βράνου Ιωάννου-Χαριλάου ο.π., σελ. 197-199

17 Κόντογλου Φώτιος, *Εκφρασις*, ο.π., σελ. 146-147

18 Χατζηφώτη Ιωάννου Μ, *Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου Με θέμα ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΠΝΕΥΜΑ*, ο.π., σελ. 35

Πρεσβυτέρα Μαρία Τοτού

Αγιογράφος-Μέλος ΕΕΤΕ

Τεταρτοετής φοιτήτρια

Σχολής Καλών Τεχνών Φλώρινας

ΠΗΓΕΣ

ΑΓΙΑ ΓΡΑΦΗ:

1. ΠΑΛΑΙΑ
2. ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βράνου Ιωάννου-Χαριλάου, *Η Θεωρία Της Ζωγραφικής Τέχνης*, Εκδόσεις Πουρναρά 1992, Θεσσαλονίκη

Διονυσίου του εκ Φουρνά: *Ερμηνεία της Ζωγραφικής Τέχνης*, υπό Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, εν Πετρούπολει 1909

Κόντογλου Φώτιος, *Εκφρασις , Τόμος Α*, εκδόσεις Παπαδημητρίου, Αθήνα 2000

Μαρτζέλου Γεωργίου, *Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου Με θέμα Το Άγιο Πνεύμα*, (11-14 Νοεμβρίου 1991) , *Οι Απαρχές και οι προϋποθέσεις του Filioque...*, Ιερά Μητρόπολη Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1992

Πελεκανίδης Στυλιανός, Χατζηδάκης Μανόλης, Βυζαντινή Τέχνη στην Ελλάδα, Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 1992

Προβατάκη Θωμά: «Το Άγιον Πνεύμα εις την Ορθόδοξον ζωγραφικήν», Θεσσαλονίκη 1971

Χατζηφώτη Ιωάννου Μ, Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου Με Θέμα ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΠΝΕΥΜΑ, Το Άγιον Πνεύμα στη μεταβυζαντινή και τη λαϊκή τέχνη, (11-14 Νοεμβρίου 1991), Ιερά Μητρόπολη Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1992

Χατζηφώτη: Δέντρο αγλαόκαρπο-Νέα Μελετήματα για τη ζωή και το έργο του Φώτη Κόντογλου, εκδ. Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1987

Πηγή:<http://naxioimelistes.blogspot.gr/>

<https://bit.ly/3ObaBol>